

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/102>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО СУДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACTIVITIES INTERNATIONAL COURT OF UNITED NATIONS

**Копотун І.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Донецький державний університет внутрішніх справ**

**Тичина Д.М., д.ю.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національна академія внутрішніх справ**

Метою нашого дослідження є особливості організації діяльності міжнародного суду організації об'єднаних націй, виявлення та врегулювання в даний час мирне врегулювання міжнародних суперечок належить до найактуальніших і гострих тем сучасності.

Забезпечення безпеки, а також збереження світу дуже часто залежить від того, як своєчасно, швидко, в повному обсязі і остаточно буде вирішена суперечка. Основою нормального існування держав та стійких міжнародних відносин є панування права, тобто такий загальний правопорядок, основу якого становить сучасне право як домінуючий фактор міждержавних відносин. Відповідно до свого статуту, Організація Об'єднаних Націй має на меті підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру. Досліджено, що важливим фактором у справі встановлення панування права в міжнародних відносинах є підвищення ролі міжнародного суду як головного судового органу об'єднання всіх держав. Будучи незалежним колективним органом такий суд покликаний сприяти вирішенню міждержавних суперечок відповідно до обставин, коли всі інші мирні засоби врегулювання були не ефективними. Рішення, винесені судом з урахуванням міжнародного права та справедливості, не лише основою врегулювання тієї чи іншої суперечки, а й сприяють прогресивному розвитку міжнародного права та його інститутів. Наголошено, що діяльність міжнародних судових органів дає можливість у випадках розгляду спорів на основі міжнародно-принципових правових норм підтримувати загальносвітовий правопорядок, і саме завдяки його діяльності з'явилася можливість протягом останніх десятиліть жити без воєн та мати конфлікти лише локального характеру.

Також, звернута увага на діяльність Міжнародного кримінального суду (Гаазький трибунал), перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини.

Ключові слова: Міжнародний суд, Міжнародний кримінальний суд, Організація Об'єднаних Націй, міжнародні відносини, правопорядок, правозабезпечення, правореалізація, конфлікт, співробітництво, кримінальне провадження.

The purpose of our research is the peculiarities of the organization of the activities of the international court of the United Nations organization, the identification and settlement of international disputes.

Ensuring security, as well as preserving the world, very often depends on how timely, quickly, fully and finally the dispute will be resolved. The basis of the normal existence of states and stable international relations is the rule of law, that is, such a general legal order, the basis of which is modern law as the dominant factor in interstate relations.

In accordance with its charter, the United Nations aims to maintain international peace and security and to this end to take effective collective measures to prevent and remove threats to the peace and to suppress acts of aggression or other breaches of the peace, and to carry out by peaceful means, in accordance with the principles justice and international law, settlement or resolution of international conflicts or situations that may lead to a breach of peace.

It has been studied that an important factor in establishing the rule of law in international relations is the increase in the role of the international court as the main judicial body of the unification of all states. As an independent collective body, such a court is called upon to facilitate the resolution of interstate disputes in accordance with the circumstances when all other peaceful means of settlement have not been effective.

Decisions made by the court taking into account international law and justice are not only the basis for settling this or that dispute, but also contribute to the progressive development of international law and its institutions. It was emphasized that the activity of international judicial bodies makes it possible to maintain the global legal order in cases where disputes are considered on the basis of international and principled legal norms, and it is thanks to its activity that it became possible to live without wars and to have conflicts of only a local nature during the last decades.

Also, attention is drawn to the activities of the International Criminal Court (The Hague Tribunal), the first legal institution operating permanently, whose competence includes the prosecution of persons responsible for war crimes.

Key words: International Court of Justice, International Criminal Court, United Nations, international relations, law and order, law enforcement, law enforcement, conflict, cooperation, criminal proceedings.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, процедура вирішення спорів повинна ґрунтуватися на таких основних принципах як підтримання мирних та добросусідських відносин між державами, а також запобігання виникненню ситуацій, які могли б призвести до конфлікту, суперечки чи кризи. Одним із способів мирного вирі-

шення спорів є звернення, за згодою держав, до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (ООН), заснованого Статутом ООН у 1945 р., для досягнення однієї з головних цілей ООН: «...здійснювати мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагодження або вирішення міжнародних

спорів чи ситуацій, які можуть спричинити порушення миру» і надалі зарекомендував себе як дуже ефективний засіб вирішення міжнародних спорів» [2]. Він покликаний сприяти вирішенню міждержавних суперечок за обставин, коли інші мирні засоби врегулювання виявилися неефективними.

Зокрема, дослідження функцій та компетенції Міжнародного Суду ООН є актуальним, оскільки практика показує, що саме Міжнародний Суд з моменту свого створення і дотепер є єдиним універсальним міжнародним судовим органом для вирішення спорів між державами. Практика роботи головного судового органу ООН щоразу підтверджує високий професіоналізм суддів, глибину їхніх теоретичних знань у галузі міжнародного права, знання практики застосування його принципів та норм.

Незважаючи на велику роль Міжнародного Суду ООН у встановленні міжнародного правопорядку, підтримці миру та безпеки, в українській науці міжнародного права в останні десятиліття недостатньо досліджено питання, присвячені ролі Міжнародного Суду ООН у регулюванні міжнародних суперечок.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичне та практичне розмаїття дослідження питання ролі Міжнародного Суду ООН містяться у працях українських та зарубіжних науковців, зокрема таких як О. А. Альонкін, Ю. М. Бисага, Н. А. Буличева, С. О. Галаган, В. В. Гутник, М. О. Дармін, Л. М. Дешко, Н. М. Дрьоміна, В. П. Кононенко, У. З. Коруц, Ю. В. Малишева, Г. Ю. Нечипорук, Н. В. Плахотнюк, В. В. Шамрай та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ важко уявити без взаємодії міжнародних організацій, держав та фізичних осіб у всіх сферах життя суспільства. Помітно зміцнюються і позиції міжнародних судових організацій у вирішенні міждержавних суперечок, врегулювання серйозних конфліктів та визначення відповідальних порушення норм міжнародного права. Участь міжнародних судів у названих процесах визначає їх високий міжнародний статус, що надає особливої актуальності визначення правомірності діяльності цих міжнародних судових організацій [1, с. 257–258].

Міжнародний суд ООН є одним із шести головних органів ООН, створений для встановлення верховенства права на міжнародній арені. Основним завданням якого є вирішення міжнародних суперечок відповідно до міжнародно-правових норм. Відповідно до ст. 92 Статуту вираз «головний судовий орган» не розуміється так, що не можуть бути створені інші судові установи, а також цим Статутом не забороняється та не перешкоджається членам ООН доручити вирішення спорів іншим судам [2].

Міжнародний суд (International Court of Justice) – був сформований Статутом ООН у 1945 р. та розпочав роботу у 1946 р. До юрисдикції такого органу входять усі питання, що передаються йому державами, та передбачені Статутом ООН і чинними договорами та конвенціями. Прийшов на зміну Постійній палаті міжнародного правосуддя, заснованої статутом Ліги Націй, яка діяла з 1922 по 1940 рр. і була розпущена в 1946 р. Місцем розташування Суду є Гаага, Нідерланди. Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного суду справи про прикордонні суперечки, право на рибну ловлю, право на корисні копалини та інші спірні питання. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультиватися з Міжнародним Судом з будь-якого питання.

Цікавим є той факт, що поштовхом до утворення Міжнародного суду ООН стала подія 1942 р., коли державний секретар США та міністр закордонних справ Сполученого Королівства дійшли висновку про створення після Другої світової війни Міжнародного у зв'язку з припиненням роботи з грудня 1939 р. Вже згодом, у квітні 1945 р., у Вашингтоні відбулося засідання комітету юристів, які

представляли 44 держави світу. Цьому комітету під головуванням Дж. Хакворта (США) було довірено підготувати проект Статуту для майбутнього Міжнародного суду ООН для подання на Конференцію у Сан-Франциско, яка засідала з квітня до червня 1945 р. і налічувала 50 держав. Конференція прийняла рішення про створення нової судової інституції, не надаючи їй обов'язкової юрисдикції, але встановивши її головним судовим органом ООН [3, с. 268–269]. Головним завданням якого залишалося і залишається мирне врегулювання міжнародних суперечок. Сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, яка надалі може провокувати загрозу підтримці міжнародного миру та безпеки, повинні спочатку намагатися врегулювати конфлікт шляхом переговорів, примирення, судового розгляду та іншими способами, про що зазначається у ст. 33 Статуту [2].

На основі дослідження становлення Міжнародного Суду ООН можна зробити висновок, що суд пройшов непростий шлях. Однак у законах різних країн при визначенні ролі міжнародного права як складової міжнародної юрисдикції порушується питання про взаємодію міжнародної юрисдикції з національним законодавством, особливо у вирішенні спорів. Це обґрунтовано тим, що суть міжнародної юрисдикції ґрунтується на принципі справедливості. Тому національні суди покликані вирішувати спірні питання права, що виникли з відносин на підставі принципу справедливості, який отримав визнання у міжнародному праві та у внутрішніх законах держав, або у резолюціях, трактатах, міжнародних звичаях. Остання обставина дуже важлива і вносить у їхню діяльність реформу, яка необхідна для ухвалення справедливого рішення, для критерію підтримки права [4, с. 202–204].

Поетапний розвиток міжнародного права веде до того, що міждержавні суперечки регулюються на основі вирішення незалежного міжнародного судового органу, набуваючи більшої стабільності, виключаючи непередбачуваність у діях держав. Загальний рівень поваги до права цим значно підвищується, допомагаючи державам відчувати довіру у своїх взаєминах.

Важливим є вплив міжнародних судів на процес кодифікації міжнародного права. Значне збільшення кількості міжнародних судових установ, що мало місце у другій половині ХХ ст., призвело до зростання обсягу практики застосування міжнародних звичаїв, що підлягають аналізу, осмисленню та класифікації. Застосування міжнародних звичаїв різними міжнародними установами має специфіку, яка зумовлена природою суду, історичними та геополітичними факторами, досвідом суддів, предметом судового розгляду [5, с. 3].

Статут ООН не лише вимагає від держав, щоб вони вирішували свої конфлікти мирним шляхом; він також передбачає орган для судового врегулювання спорів відповідно до міжнародного права. У цьому полягає головна функція Міжнародного Суду. Головною функцією є вирішення переданих йому державами правових спорів відповідно до його Статуту та міжнародного права. Суд також вносить консультативні висновки з правових питань, переданих на його розгляд Генеральною Асамблеєю, Радою Безпеки та іншими органами ООН, а також спеціалізованими установами, уповноваженими на те Генеральною Асамблеєю. Міжнародний Суд ООН налічує 15 членів, які обираються Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки терміном на дев'ять років, і отримують підтримку в роботі від Секретаріату, його постійного адміністративного органу. П'ятнадцять членів Суду повинні забезпечити представництво найголовніших форм цивілізації та основних правових систем світу. Судді обираються на дев'ятирічний термін, до того ж, третина складу суду переобирається кожні три роки. Члени Суду під час виконання ними судових обов'язків можуть користуватися дипломатичними привілеями та імунітетами. Суд

строком на три роки обирає голову та віце-голову Суду, які можуть бути переобрані. Також призначає свого секретаря. Офіційними мовами Суду є французька та англійська [6, с. 118–119].

Юрисдикція Суду не поширюється на суперечки між приватними особами та державою, а тим більше суперечки між приватними особами. Зокрема, ст. 34 прямо вказує, що сторонами у справі можуть бути лише держави. Суд не має кримінальної юрисдикції і не може судити фізичних осіб (наприклад, військових злочинців). Це завдання належить до компетенції інших судових органів. Суд розглядає правові суперечки, пов'язані з порушенням міжнародних договорів та зобов'язань, що виникають при їх тлумаченні; приймати обов'язкові для виконання рішення, що передаються державами на його розгляд; надавати консультативні висновки з правових питань на прохання Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки та інших органів ООН з дозволу Генеральної Асамблеї ООН [7, с. 168–169].

Аналізуючи цілі, мету та завдання Суду, можна наголосити, що він може розглядати будь-яку правову суперечку, що стосується міжнародного права. Функція Суду полягає у винесенні рішень щодо переданих на його розгляд спорів відповідно до міжнародного права. На відміну від багатьох інших міжнародних механізмів врегулювання спорів, сфера діяльності Суду не обмежується якоюсь конкретною сферою міжнародного права. Якщо сторони цього бажать, на розгляд Суду може бути передано будь-яку суперечку, яка стосується міжнародного права. Це означає, що у міжнародно-правовій системі він відіграє центральну роль.

Міжнародний Суд ООН здійснює врегулювання спорів між державами мирними засобами, розглядаючи суперечку виносить рішення та забезпечує стійке врегулювання спорів відповідно до юридичних підстав. Передача справи до Суду є ефективним способом досягнення мирного врегулювання конфлікту та побудови гармонійних міждержавних відносин, він дає змогу розблокувати дипломатичні спірні ситуації мирним шляхом [8, с. 296–297].

Найкращим способом врегулювати розбіжності між сторонами у суперечці, як і раніше, є переговори. Однак переговори не завжди можуть виявитися успішними. Якщо переговори зайшли в глухий кут, суперечка може швидко призвести до ескалації. У таких випадках визнання юрисдикції Суду є дуже корисним та взаємоприйнятним виходом із ситуації [9, с. 45–46].

При цьому слід зазначити, що передача справи до Суду не перешкоджає продовженню чи поновленню переговорів між сторонами. Суд пропонує ефективний та доступний механізм врегулювання спорів. Вирішення питання про вибір замість Суду іншої третьої сторони чи іншого механізму врегулювання спорів залишається на розсуд сторін [10, с. 97–98].

Наприклад, гнучким та оперативним варіантом могло б бути звернення до арбітражу. Однак, таке звернення є матеріально затратним, позаяк адміністративні витрати Суду сплачуються ООН. Щодо витрат, які несуть зацікавлені сторони, то надати фінансову допомогу може Цільовий фонд Генерального секретаря для допомоги державам у вирішенні спорів через Міжнародний Суд [11, с. 206–207].

Зокрема, Міжнародний Суд ООН має майже 100-річний досвід врегулювання спорів у сфері мирного врегулювання міжнародних спорів, рішення Суду впливають не лише на сторони у спорі, а й на інші держави та на міжнародне співтовариство. Він сприяє забезпеченню верховенства права на міжнародному рівні. Розглядаючи передані йому справи, Суд застосовує норми права, формує та розвиває міжнародне право, тим самим вносячи внесок у зміцнення верховенства права загалом. Іншими словами, визнання юрисдикції Суду та висловлення згоди бути однією із сторін у справі, що вже є чітким показни-

ком визнання та поваги державою верховенства права, не тільки вигідно державі, яка визнає її юрисдикцію, а й позитивно впливає на міжнародне право в цілому та на все міжнародне співтовариство [12, с. 376].

У контексті дослідження варто звернути увагу на діяльність Міжнародного кримінального суду (Гаазький трибунал) – це перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за: *геноцид* (цілеспрямовані дії з метою повного або часткового знищення груп населення чи народів за національними, етнічними, расовими, корисливими або релігійними мотивами), *злочини проти людяності* (ст. 7 Римського статуту містить вичерпний перелік дій, які вважаються злочинами проти людяності; визначає злочини проти людяності як злочини, які вчиняються у рамках широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення, і такий напад є свідомим. Для вчинення злочинів проти людяності, на відміну від воєнних злочинів, вимога наявності збройного конфлікту не обов'язкова, хоча вони і можуть вчинятися під час збройних конфліктів); *воєнні злочини* (ст. 8 Римського статуту містить вичерпний перелік дій, які вважаються воєнними злочинами у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру; воєнні злочини – це злочини, які безпосередньо пов'язані та здійснюються протягом збройного конфлікту (як міжнародного, так і неміжнародного характеру), та які вчиняються у рамках плану або політики, або ж при широкомасштабному їх вчиненні. Їх також можна назвати серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни). Заснований на основі Римського статуту (1998 р.) та діє з липня 2002 р. на постійній основі [13]. До його складу входять президія, апеляційне відділення, судові відділення та відділення попереднього провадження (попереднього розгляду справ), офіс прокурора, секретаріат, а до компетенції – кримінальні правопорушення вчинені після набуття чинності Римського статуту [14]. Розташований у місті Гаазі, проте за бажанням Суду засідання можуть проходити у будь-якому місці. Такий судовий орган не належить до ООН та не підпорядковується їй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН. Процесуальними стадіями розгляду справ у суді є попереднє вивчення (Preliminary investigation), розслідування (Investigation), попередній розгляд (Pre-Trial), судовий розгляд (Trial), апеляційний розгляд (Appeals), примусове виконання рішення суду (Enforcement of sentence) [15, с. 106].

Відповідно до ст. 17 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд починає здійснювати свою кримінальну юрисдикцію лише тоді, коли буде встановлено, що відповідна держава не бажає або не може сама її реалізувати; відповідно до принципу компліментарності – забезпечення відповідальності за здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права, покладається на судову систему відповідної держави.

Висновки. Існування будь-якої правової системи передбачає наявність інститутів, які здійснюють створення, реалізацію та захист правових норм. Судові органи, основою діяльності яких є забезпечення правових гарантій реалізації прав та інтересів суб'єктів правовідносин, які є невід'ємним її елементом.

Встановлено, що Міжнародний суд ООН, маючи відносно нетривалу історію, посідає особливе місце у сучасній системі міжнародного судочинства. Однією з особливостей функціонування міжнародних судових установ є застосування міжнародно-правових звичаїв. Аналіз їхньої діяльності дозволяє розкрити зміст вимог, які є необхідні для підтвердження наявності звичайних норм. Є всі підстави стверджувати, що міжнародні суди не лише виконують роль інститутів, які традиційно засто-

вують звичайні норми, а й значно впливають на всі галузі міжнародного права через тлумачення їх норм.

Наголошено, що основною функцією міжнародних судових установ є вирішення міжнародних суперечок, і ця функція спрямована, насамперед, для забезпечення нормальних добросусідських відносин між державами та на підтримку миру у світі. Міжнародні суди у своїй діяльності завжди підкреслюють це становище та свою роль у врегулюванні міжнародних відносин. Втім, важливими складовими практичної діяльності суду є ступінь врегульованості спірних правовідносин, наявність нагальної потреби у сторін вирішити суперечку позиції міжнародного права, юридична сила прийнятих міжнародним судом рішень.

Водночас, Суд не став «світовим судом», який приймає рішення щодо будь-яких великих конфліктів. На сьогоднішній день обов'язкову юрисдикцію Суду визнає лише третина існуючих держав світу і це визнання супроводжується суттєвими застереженнями. Помірне ставлення до юрисдикції Суду частково можна пояснити принциповим неприйняттям ідеї міжнародної юрисдикції колишніми соціалістичними державами.

Враховуючи, що суд не має компетенції розглядати суперечки за участю міжнародних організацій, вони використовують своє право звертатися до Міжнародного суду ООН з проханням надати консультативний висновок щодо спору, одночасно наголошуючи на прийнятті ними юридичної обов'язковості щодо виконання рішення щодо консультативного висновку. Правом звернутися по консультативні висновки має обмежена кількість міжнародних організацій.

Практика надання консультативних висновків Міжнародним судом є досить різноманітною і передбачає детальний аналіз нормативно-правового регулювання міжнародних відносин у відповідній сфері. Враховуючи значну кількість консультативних висновків, їх можна розглядати як спеціалізовані наукові дослідження з певних проблемних питань, які проводяться судьями на запит міжнародних організацій та керівних органів системи ООН.

При цьому міжнародні організації мають можливість робити запити щодо надання консультативних висновків Міжнародного суду ООН на користь і на прохання держав. Таким чином, слід зробити висновок, що в цілому авторитет і значення Міжнародного Суду ООН для мирного вирішення міжнародних суперечок та прогресивного розвитку міжнародного права є досить суттєвими. Суд регулює міжнародні конфлікти, розглядає міжнародні суперечки, надає консультативні висновки інститутам ООН.

У рамках діяльності Міжнародного суду ООН варто звернути увагу на Міжнародний кримінальний суд (Гаазький трибунал) до компетенції якого входить переслідування осіб, відповідальних за: *геноцид, злочини проти людяності; воєнні злочини*. Заснований на основі Римського статуту (1998 р.) та діє з липня 2002 р. на постійній основі. Розпочинає свою кримінальну юрисдикцію лише при наявності неможливості держави реалізувати право на справедливий суд за злочини передбачені Римським статутом, здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права. Процесуальними стадіями розгляду справ у такій інституції є попереднє вивчення, попередній розгляд, судовий розгляд, апеляційний розгляд, примусове виконання рішення суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: монографія. Львів; Харків; Одеса: Фенікс, 2018. 440 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
3. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. 438 с.
4. Альонкін О. А., Буличева Н. А., Дешко Л. М. Міжнародний захист прав людини: підручник. Київ, 2019. 261 с.
5. Дармін М. О. Види міжнародних судових установ та їх роль в забезпеченні права на судовий захист. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 64. С. 1–5.
6. Дрьоміна Н. М. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2006. 240 с.
7. Шамрай В. В. Конституційне право в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції: теоретико-методологічний аспект: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 360 с.
8. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.
9. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 43–49.
10. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 234 с.
11. Плахотнюк Н. В., Іржова М. А. Юрисдикція міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 374–378.
12. Коруц У. З. Заборона пропаганди війни: міжнародно-правові засади: монографія. Одеса: Фенікс, 2023. 340 с.
13. Міжнародний кримінальний суд. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/sp:nav7:font2#Text
15. Галаган С. О. Історико-правові передумови кримінального процесуального співробітництва України з міжнародним кримінальним судом. *Право Уа*. 2022. № 4. С. 104–111.